

Andrzej Bobkowski

A nagy kozmopolák életrajza

*Nem fia ennek a hazának,
de más országnak sem.
Joseph Conrad: Nostromo*

Ami Conrad írói pályáját illeti, itt még mindig sok a fehér folt, a feltáratlan terület, ez az emberpéldány nagyon bonyolult kémiai összetételű, nem is angol, nem is lengyel, ezt a típust még egyáltalán nem vizsgálták a mi időnkben, a *nationalisme rampant* korában. Ez persze könnyen megkísértheti életrajzíróját, aki úgymond nagyvonalú hipotéziseket fabrikálhat, vagy egyszerűbben fogalmazva, a levegőbe beszélhet. Bainesnél nyoma sincs ennek a hantázásnak, míg például Aubry „hivatalos” Conrad-életrajzában gyakran vélünk felfedezni ilyesmit. Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy Baines nem ismerte személyesen Conradot, mint Aubry, és elfogulatlanul közelítette meg kutatási tárgyát. Mindenekelőtt azokat a kiszínezett, regényes fordulatokat kerülte, amelyekkel nyilván számos tényt feldíszített Conrad, amikor beszámolt Aubrynek életéről és munkásságáról.

Szeretem Conradot, úgy gondolom, egyike a kis számú igazán nagy prózaíróknak, de nem tartom kizártnak, hogy miután hihetetlen erőfeszítéssel minden akadályt leküzdött, betört az élvonalba és elérte célját, sok mindent beépített az életrajzába. Ez teljesen természetes hajlam, minden emberben megvan, aki nulláról indulva lett nagy, és van olyan szerencsés, hogy élvezheti is ennek gyümölcseit, ha előbb nem is, legalább élete utolsó éveiben. Mindannyian hordozunk magunkban egy többé-kevésbé romantikus önéletrajzot, rendszerint teljesen jogtalanul. Conradnak minden joga megvolt erre, és nem furcsálanám, ha többször is élt volna ezzel.

Baines mindezt kiiktatta, átrostálta és kiszórta, csak a tényekre hagyatkozott. Még Conrad saját változatait is megszűrte, a legvégső határokig kiterjesztette a kutatás és a kritika területét, de mindig jogosan járt el. Nincs itt semmiféle hatásvadász belemagyarázás, óvakodik a vékony jégen végzett felderítő munkától. Megőrizte egy angol bíró objektivitását. Számításba vett minden rendelkezésére álló anyagot, nem vetette meg a Conradhoz értő hazai és emigráns lengyelek segítségét, nyoma sincs itt hanyagságnak, hibátlanul szerepel a könyvben minden lengyel szólás, kifejezés, családi és földrajzi név (a franciák ezt sosem tanulják meg), igazán szókimondó és hihetetlenül izgalmas művet adott ki.

Viszonylag sokat tudunk Conrad gyermekeveiről. Baines nem fukarkodik a szükséges részletekkel, nyugodtan, angolszász hűvösséggel meséli el a család komor eposzát. Ez tökéletesen elég ahhoz, hogy még egy idegen olvasó is felfogja, mi okozta Conrad orosz-ellenes mizériáját, amitől élete végéig sem tudott szabadulni. És talán megértéssel fogadja ezt. Az oroszországi száműzetésben, még fiatalon elhunyt édesanyja klasszikus esete, majd a kóros patriotizmustól és lengyel miszticizmustól megszállott apa társasága, aki egyszerűen zsarnokként bánt a csendes és beteges fiúval – ez volt Conrad *kinderstube*-je. És végül az apa temetése Krakkóban, *pompes funèbres*, a teljes sírásói eszköztár, amiről mindig is híres volt ez a város, erre specializálta magát. Mindent egybevéve rémség és galíciai betegség. Meg kellett szöknie innen. De mielőtt még megszökött volna, gimnáziumba járt. És itt jön egy kis meglepetés.

Két évig jártam Toruńba gimnáziumba, de a harmadik osztályt már a krakkói Szent Anna Gimnáziumban végeztem (később az alapítója, Bartłomiej Nowodworski nevét viselte). Emlékszem, ünnepélyesen bekísért a nagynéném, aki előbb megmutatott egy márványtáblát, alighanem a félemeleten, ezen örökítették meg a Lengyelország legrégebb középiskolájában végzett híres diákok nevét. Mái is látom rajta többek között Wyspiański és Conrad Korzeniowski nevét. Hat évet töltöttem ebben a gimnáziumban, Conrad legendája mindvégig elevenen élt. Nem esküdnek meg rá, de mintha a mellszobrát is felállították volna az előcsarnokban vagy a lépcsőházban. Még azt is mesélték a tanárok, hogy egyáltalán nem volt jó tanuló, elég rossz jegyeket kapott, megmaradtak a bizonyítványok másolatai, vagy valamilyen feljegyzések a gimnázium archív anyagai között. Ezt örömmel hallottam. A legenda élt, és olyan hitelesnek tűnt, hogy senki sem vonta kétségbe.

A Lengyelországban élő Zdzisław Najder segítségével derítette ki Baines, hogy Conrad nem is járt a Szent Anna Gimnáziumba, nem szerepel az akkori diákok egyik névsorában sem, minden valószínűség szerint a Szent Jácint Gimnáziumba járt. Ez annyiban érdekes, hogy a meglehetősen közepes Szent Jácint Gimnázium (amelyet részben a bukottak középiskolájának tartottak, engem is állandóan ez fenyegetett) sosem követelte vissza Conradot, soha senki nem vonta kétségbe, hogy a Szent Anna diákja volt. Még azt is terjesztették, hogy ott érettségizett, pedig nem is tette le az érettségit, megszakította tanulmányait, minden valószínűség szerint egy évvel az érettségi előtt, és elindult Krakkóból a nagyvilágba.

Baines joggal emlékeztet arra, hogy nem kell túl messzire mennünk a találgatásokban, ha arra keressük a választ, miért szánta rá magát Conrad az utazásra. Ki ne álmodott volna fiatal éveiben messzi tengerekről? Ami engem illet, én már negyedikes koromban meg akartam szökni. Menekültem a törtek meg a latin és görög olvasmányok elől. (Borzalom. Aggkori romantikába kell esnie az embernek ahhoz, hogy meghatottan tudja emlékezetébe idézni a diákéveit.) Conrad mindezen kívül az elől is szökhett, amit röviden Grotgger metszeteinek neveznek. Tökéletesen megértem. Ezenkívül arról sem szabad megfeledkezni, hogy volt ilyen tendencia abban a korban, sokan indultak útnak. Mint manapság, akkoriban is egyenes arányban állt a mi *Drang nach Westen*ünk a *Drang von Osten*nel.

1874 októberében hagyja el Krakkót az ifjú Conrad. Másfél évvel ezután, 1876 februárjában hagyja el Varsót Sienkiewicz (tizenegy évvel idősebb Conradnál) egy kezdetben még komolyan tervezett áttelepülési akció előőrseként. Lengyelországban már hírnevet szerzett emberek egész csoportja készült Amerikába. Juliusz Sypniewski, Lucjan Paprocki, Stanisław Witkiewicz, Adam Chmielowski és Modrzejewska a férjével együtt mind azt tervezik, hogy kivándorolnak Kaliforniába, és alapítanak egy kis lengyel települést. Mert nekik is elégük van. Ebből a csoportból Modrzejewska végleg külföldre települ, Adam Chmielowski pedig Albert testvér néven belső emigrációba vonul, csatlakozik az albertinusok rendjéhez, amelyet ő alapított. Sienkiewicz csak hosszas töprengés után tér haza. Azt írja egyik levelében Edward Leónak, a *Gazeta Polska* szerkesztőjének: „*amerikai drámán dolgozom, a helyi pártharcokról szól, nem azért kezdtem bele, hogy hazaküldjem nektek, inkább az itteni színházakban mutatnám be, és lehetőleg nagy pénzt szeretnék keresni velem*”. Maria Skłodowska végleg kitelepül Franciaországba, francia férjhez megy feleségül és francia nőt nevel a lányaiból, ezzel pedig tulajdonképpen olyasfajta árulást követ el, amilyennel Conradot vádolták nálunk. Amúgy is rengeteg ember hagyja el akkoriban az országot, lengyelek telepednek le Oroszországban, Németországban, Ausztriában, Csehországban, Romániában és más országokban. Az Ausztriához csatolt országrészben élő lengyelek előtt egész Európa nyitva áll, rengeteg a vegyes házasság, és senki sem csodálkozik ezen, egész Lengyelországon végigsöpör a nemzetközi huzat, és ez így van rendjén. Elég elolvasni néhány memoárt ebből a korból, hogy rögtön felfigyeljünk erre a jelenségre, annyira szembetűnő. Különösen a mai időkben.

Az ifjúkor a legnagyobb fehér folt Conrad életrajzában. Elvesztek ugyanis Bobrowski nagybátyjának írt levelei (vajon sok lehetett belőlük?), és csak az unokaöccsével kapcsolatot tartó nagybácsi leveleiben találhatunk bizonyos közvetett utalásokat. Nagy kár, mert biztos sok minden történt Conrad francia időszakában, és nagyon érdekelné, mivel szédítette a fiatalember idős nagybátyját. Már húszéves kora előtt felügyelet nélkül maradt, és a fiú kitombolta magát. Amikor a második nyugat-indiai útja után, 1875 decemberében partra száll Le Havre-ban, elhagyja a hajót, és Párizson keresztül tér vissza Marseille-be. Ekkor írja a nagybátyjának, hogy minden holmiját elvesztette Le Havre-ban. Vagy talán inkább Párizsban... Az elveszett csomag története később újra megismétlődik, ezúttal igen drámai változatban, hiszen minden vagyona odavész az Annie Frost katasztrófájában. Alighanem csak látásból ismerte a hajót, amely tényleg elsüllyedt, de csak egy évvel azután, hogy Conrad elsüllyesztette a nagybátyjának írt levelében (megjósolta), s egyben kért is tőle tizenöt-húsz guinea-t. Mindezek alapján okkal feltételezhetjük, hogy az ifjú Conrad sikerrel alkalmazta azt a módszert, amelyet később fejlesztettek ki a hadapródiskolába járó ifjú földbirtokosok, akik kétségbeesett hangú táviratokat küldtek haza: „Kedves Papa, elvesztettem a gyakorlaton a géppuskámat, azonnal küldj háromszáz zloty!”

A második utazás után Conrad több mint hat hónapot töltött Marseille-ben. Mit csinált ekkor, milyen társaságban forgolódott, mit olvasott (ha olvasott) – tulajdonképpen nem tudunk erről semmi közelebbit.

Azt azért kitalálhatjuk, hogy nem kuporgatott, amit küldött a nagybátyja, azt rögtön el is verte. Mindenesetre Bobrowski nagybácsi egy könyvelő nyugalmával, alaposságával és türelmével fogalmaz Conradnak írt leveleiben, de néha azért ő is elveszíti a békétűrését. Mert van is mitől elveszítenie.

Conradban nyilván ekkor ment végbe a felnőtté válás folyamata, egyre nagyobb lett a nyomás. Szinte biztosra vehetjük, hogy Conrad ekkor kezd eszelősen „kombinálni”, ez a fiatal fiú minél előbb nagy pénzhez akar jutni, kellene neki a vagyon. Ebben az időszakában emlékezett valamelyest egy elbűvölő lengyel szélhámosra és kombinátorra, aki mohón lesi az élet ragyogását maga körül, és ő is ebben a fényben szeretne sütkérezni, ezért kell ilyen vagy olyan üzletet összehoznia.

1876 júliusában Conrad megint Nyugat-Európába utazik, de útba ejti a Mexikói-öblöt, Közép-Amerikát és Venezuelát is. Erről az útvjáról sem lehet tudni semmi biztosat, képtelenség kideríteni, mit csinált a Mexikói-öbölben és a dél-amerikai partoknál. Valószínűleg részt vett a feketekereskedelemben, fegyvert szállított az egyik közép-amerikai köztársaságba, és itt kapott kedvet ehhez a nemesembereknek való, s amúgy is oly nemes *business*hez. 1877 februárjában tér vissza Marseille-be, és tovább folytatja ezt a kereskedelmi tevékenységet, Spanyolországba szállít fegyvert a karlistáknak, de most már részesedése is van az üzletben. Ősszel pénzre van szüksége e befektetéshez, többször is ír a nagybátyjának, kereken ezer frankot kér tőle. Aztán felgyorsulnak az események, Conrad belebukik, elveszti minden pénzét, adósságba veri magát, elutazik Villefranche-ba, munkát keres egy amerikai hajón, de nem kap, kiruccan a közeli Monte-Carlóba, hogy visszanyerje a veszteséget a kaszinóban.

„Az apa nem azért veri a fiát, mert játszott, hanem azért, mert vissza akarta nyerni a veszteségét” – hangzott a bölcs mondás, apám is mindig ezzel hozakodott elő, ha belemerültünk a pókerbe vagy a baccarába az iskolában. Conrad persze a kölcsönkapott pénzt is elveszti. Huszonegy éves. 1878-ban táviratban értesítik Bobrowski nagybácsit, hogy unokaöccse megsebesült. *Conrad blessé envoyez argent – arrivez*. Sokért nem adnám, ha tudhatnám, ki fogalmazta ezt a táviratot. Egyre nagyobb a nyomás, végül szétveti a kazánt, és az ifjú Conrad nem lát más tisztességes kiutat, maga ellen fordítja a pisztolyt, ahogyan az egy lengyel nemeshez illik. Drámai gesztussal zárja az ifjúkorral való számvetést.

Kétségkívül kellett bátorság a gesztushoz, mert úgy rendezte meg az eseményt, hogy azért ne haljon bele, a lövés után minél előbb találja meg a barátja, kéznél legyenek a szükséges címek, ezeket harmadik személy is könnyen megtalálja. Van spiritusz és fantázia a fiúban, mert még így is komoly veszéllyel kell szembenéznie annak, aki szívjátékon mellbe lövi magát.

Maga Conrad mindig azt mesélte, hogy párbajban sebesült meg. Ez a változat ellentétben áll a színlelt öngyilkossági kísérlettel, egyesek az előbbit, mások az utóbbit fogadták el. Baines szinte biztosra veszi, hogy Conrad öngyilkosságot színlelt, maga ellen fordította a pisztolyát. Bobrowski nagybácsi leveleiből vett részletekkel támasztja alá az érveit („*meglőtted magad*” – áll a lengyel szövegben). Azt hiszem, ehhez nem férhet semmi kétség.

Először is nagyon úgy néz ki, hogy Conrad meg sem próbálta bemesélni a párbaj szívhez szóló történetét, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a nagybátyja, ha a tengerészethez nem is értett, a párbaj világában nagyon is otthonosan mozgott, és Conrad nagyon jól tudta, hogy ha megmutatja a mellkasa bal oldalán lévő sebet, a nagybátyja egész egyszerűen kineveti. Pisztolypárbajban ugyanis nem lehet ilyen sebet kapni, hacsak nem balkezes az illető, és nem bal kézzel lő. Egyszer vettem részt ilyenben párbajsegédként, és elég sokat lőttem párbajpisztolyból. Tudom, hogy az ellenfelek jobb oldalukkal fordulnak egymás felé, úgy lőnek, mert először is ez a természetes testtartás, ha az ember fölemeli a kezét, célba veszi az ellenfelét és rálő, másodszer pedig ezzel a minimálisra csökken a célpont, márpedig ezzel még párbajban is számolni kell, így mindenki ezt tekinti az előírt testtartásnak.

Bobrowski nagybácsi félreérthetetlenül fogalmaz Buszczyńskinak írt levelében: „*a golyó durch und durch hatolt át a szív mellett*”. Ilyen csodák nem történnek pisztolypárbajban. Átmehet a golyó a szív mellett, de a jobb oldalon áthatolva éri el a balt, és csak a legkritikább esetben *durch und durch*, mert a párbajpisztolyok gömbölyű ólomgolyói rendszerint elakadnak a testben. Keresztül lehet lőni *durch und durch* a mellkas bal oldalát, de csak *cowboy* stílusú revolverpárbajban, amely az úgynevezett *quick draw*-n alapul. Conrad nem vívhatott ilyen párbajt, már csak azért sem, mert csak az amerikai *western*ek tették ismertté az ilyen viadatok rituáléját. Tehát kétség nem férhet ahhoz, hogy Conrad maga ellen fordította a fegyvert, és a párbaj változatai, bármilyen festőiek is, mind hamisak. Emlékszem, még apám hívta fel a figyelmemet erre a részletre, a párbajban szerzett szívjátéki sebre, amikor *Az arany nyílt* olvasta, és nagyon ideges lett attól, hogy imádott Conradja ilyen pontatlan.

Ami pedig Ritát, azt a bizonyos *femme fatale*-t illeti, aki miatt párbajozott, az ő alakját is maga Conrad színezte romantikussá. Baines kitartóan kereste közel s távol, végül nem talált semmit. Lehet, hogy tényleg egy rejtélyes és bűbajos nő volt, bár alighanem inkább egy marseille-i *poule de luxe* lehetett, aki kedvelte a szexet és a Lajos-aranyakat. Ha azokban az időkben volt huszonegy éves az ember, hajlamos lehetett angyali lényt látni minden nőben, aki volt szíves bebocsátani koedukált hálószobájába. Annál is inkább, mert ami a nőket illeti, mindig is *timide*-nek láttam Conradot, Heystre emlékeztetett, és ki tudja, nem áll-e közelebb Lena ahhoz a Marseille-ben talált igazi nőhöz, mint Rita, és végül ebben az egész hölgykoszorúban nem volt-e mindig egész egyszerűen egy nagy adag *tante Paradowska*?... A szexuálisan bátortalan férfiaknak gyakran elég egy vagy két, ifjúkorban megismert szívélyes teremtés ahhoz, hogy kitalált személyek garmadáját teremtsék maguknak felnőtt éveikben. Conrad női pontosan az ilyen kitalált nők jellegzetes vonásait viselik, s az esetek többségében egyáltalán nem anatómiai teremtményekként határozom meg őket. Egyébként Conrad házassága is minden jel szerint arra volt jó, hogy a dolog ezzel „*el legyen intézve*”, a jövőben ne kelljen ilyen természetű problémáktól tartania. Ami ezt az egész franciának nevezett korszakot illeti, úgy néz ki, maga Conrad toldotta meg

az életrajzát elég sok mindennel. Baines mindezt tökéletesen és nagy tapintattal, lépésről lépésre haladva építi le, és a vélhetően valós arányokra redukálja az anyagot.

Mivel igen kevés pontos információval rendelkezünk, mindmáig Conrad marseille-i időszaka a legzavarosabb, s ezért a legérdekesebb is. Ekkor ért véget az ifjúság első időszaka, a kölyökkor meghosszabbítása. Amikor ezt a fejezetet olvastam Baines életrajzában, akaratlanul is felidéztem ezt a kort, összehasonlításokkal próbálkoztam, és szinte éreztem, mi mehetett végbe akkor ebben a fiatalemberben, aki nehezen tudott kiigazodni önmagában és a környező világban. Minden lépés után egyre jobban ingott a talaj a lába alatt. Végül elmegy Monte-Carlóba „*chemin de fert*” játszani, vagyis rulettezni, miközben azt érzi, hogy valami visszavonhatatlanul növekedésnek indult, egyre nagyobbra nő, és mindez alighanem robbanással és botrányral végződik, de akkor is el kell jutnia valamiféle mélypontra, és aztán már nem számít, hogyan tovább. Vannak olyan természetű emberek, akik csak valamilyen értelmetlen, katasztrófális összeomlás árán tudnak átlépni az ifjúságból a felnőttkorba, és csak ebben találnak magukra. Azok, akik könnyedén lépik át az árnyéksávot, néha szintén érdekes emberek lesznek, de az esetek többségében csak hivatalnoknak és önmagukba belegyönyörödött gyerekcsinálóknak való kitűnő emberanyagok. Azt hiszem, Conrad igazából Marseille-ben lépte át az árnyéksávot, bár ezt néhány évvel későbbre tette egy hasonló című elbeszélésben, ahol más eseményeket ír le. Conrad a szívtájéki *durch und durch* lövéssel zárta életének első fejezetét, majd kijózanodott. Aztán a folytatásban, a látszólagos eltérések ellenére is, már következetesen vonul végig a megtalált „én” vonalán, egészen a végső *durch und durch* lövésig, amelyet Isten kezéből kapott. Az pedig sosem hibázik.

Amikor mindezek után Bobrowski nagybácsi azt ajánlja unokaöccsének, hogy térjen vissza az országba, Conrad a leghatározottabban visszautasítja a javaslatot. Ami teljesen érthető. Az a veszély fenyegette, hogy besorozzák a cári hadseregbe, nyilván ennek is volt némi szerepe abban, hogy úgy döntött, elhagyja Lengyelországot. 1878 tavaszán pedig nyilván ez volt a döntő oka annak, hogy elvetette a hazatérés gondolatát, hiába próbálta rábeszélni a nagybátyja, aki azt szeretne volna, ha szemmel tarthatja az öngyilkosságát túlélő fiatalembert. A levegőben lóg az orosz–török háború, és amikor Conrad úgy dönt, Marseille-ben marad, Sienkiewicz két év amerikai tartózkodás után hasonló okból időzik még egy évig Párizsban. „*Bármikor kitörhet a háború, és aki Lengyelországban él, kénytelen lesz puskát ragadni és szluzsity po wojennoj csasztyi, ehhez pedig – Isten látja lelkemet – semmi kedvem...*” – írja áprilisban Londonból. Még azt is tervezi, hogy a török frontra utazik az egyik párizsi lap haditudósítójaként.

Conrad nem járhatja tovább a tengereket francia hajókon, mert a *Bureau de l'Inscription* megtiltotta, hogy ismét felvegyenek a legénység névsorába egy olyan személyt, aki már betöltötte a huszonegyedik évét, és katonai szolgálatot kellene teljesítenie Oroszországban, s ami még rosszabb, sosem kapta meg a szükséges hajózási engedélyt az „illetékes” orosz konzultól. Ebből az következik, hogy a francia hatóságok ébersége mindig *exemplaire*, ha Oroszországról van szó. Szóval nem kell csodálkoznunk azon, hogy Conradnak megint elege van, s bár érzelmileg erősen kötődik Franciaországhoz és gyönyörűen beszél a nyelvet, 1878. április 24-én egy angol hajó, a *Mavis* fedélzetére lép.

Ettől kezdve már csak angol hajókon utazik, és még 1894 előtt, valahol egy kajütben, elkészülnek az *Almayer légvára* című regény első fejezetei. Alig tíz évvel azelőtt találkozott életében először az angol nyelvel. Elismerem, valahányszor olvasok valamit Conradtól (márpedig ezt az íróat egész életében, még a halála órájában is olvashatja az ember), mindig eszembe jut ez a tény és a két dátum – az én szememben ez csodával határos. Nem akármilyen teljesítmény ilyen tökéletesen elsajátítani, viszonylag rövid idő alatt, ilyen körülmények között, egy olyan finesz nyelvet, mint az angol. Baines nem tud közelebbi

információkat erről, mert Conrad kerülte ezt a témát, hallgatott róla. Még azt sem tudjuk, mit olvasott, miből tanult angolul. Csak sejthetjük a *Lord Jim*ben olvasható egyik megjegyzésből, hogy Shakespeare-t mindenhová magával vitte. Azt hiszem, Conrad hallgatásában nem kevés magakelletés van.

Tengeri szolgálata során nyilván a *basic English*hez közeli angol nyelvvel volt dolga, ezért minden valószínűség szerint rögtön komoly nyelvtanulásba kezdett, és a marseille-i lövés után nagyon hamar úgy döntött, „angol lesz”. Annál is inkább, mert két évvel ezután, már 1880 júniusában leteszi a másodtiszti vizsgát. Több mint két óra hosszát gyötri egy angol tisztt, de így is sikerrel jár.

Conrad 1885-ben kísérletezik először az angol prózával, amikor leveleket ír Spiridon Kliszewskinek, egy Angliában letelepedett lengyel emigráns fiának. Nagyon érdekesek a Baines könyvében idézett részletek. Egy politikai témájú passzus alapján joggal feltételezhetjük, hogy ez alapján senki sem merné az úgynevezett „haladó írók” közé sorolni, és ha Gustave Le Bon nem másfél-két évtizeddel később írta volna ugyanazt a szocializmusról, még azt hihetnénk, hogy Conrad Le Bon híve volt (*Socialism must inevitably end in Caesarism* – írja Conrad). E leveleiben olyan terveket is szövöget, hogy társul néhány emberrel, közösen vesznek egy hajót, önállósítja magát, és belevág a bálnavadászüzletbe. Világosan megírja, hogy nem a nagy haszon csábítja erre. – „Egyszerűen arra vágyom, hogy magamnak dolgozzam. Torkig vagyok a hajózással, befűradtam, keveset keresek és még kevesebb tiszteletet kapok érte” (...for a little money and less consideration). Azt hiszem, Baines nem értékeli jelentőségüknek megfelelően a levél e szavait, amikor azt a titkot próbálja megfejteni a későbbi fejezetekben, hogy miért cserélte föl Conrad a tengeri szolgálatot az írásra.

Bár valóban szerette a tengert, abban már nem vagyok biztos, hogy azt a fajta tengerész munkát is szerette, amelyet választott magának. 1894 elején szállt partra Londonban az Adowa fedélzetéről. Ha valaki ajándékozott volna neki ekkor egy hajót, vagy adott volna annyi pénzt, amennyiből vehet magának, egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy Conrad komolyan elgondolkodott volna az írói pályán, még akkor sem, amikor megjelent az *Almayer légvára*, és jól fogadta a kritika. Azt sem tudhatjuk, milyen szerepet játszott afrikai útjában az a vágy, hogy a maga ura legyen. Ő maga nem tér ki erre, csak azt a szívhez szóló változatot adja meg, mely szerint már gyerekkora óta vonzza Afrika, különös tekintettel a földrészfelhő föltjaira.

Bár végül már kapitány volt, Conrad továbbra is hivatalnok maradt. Mindennek ellenére megmaradt hivatalnoknak, tisztviselőnek, aki mindig függ valamiféle kenyéradóktól és főnököktől, akiről nyilván nem lehetett nagyon jó véleménnyel egy ilyen tehetség. Bármilyen nagy önállóságot is ad a kapitányi rang, a hivatalnoki pálya nem felelt meg az ambícióinak, méltóságérzetének és az önbecsülésének. Tengerészpályája kezdetén valójában megállás nélkül hisztériázik, sokáig vesztegel a szárazföldön, amerikai utazást tervez (önállósodni akar?), cserélgeti a hajókat, még hozzá rendszerint csak azért, mert úgy tartja a kedve, és nem tud kijönni a feljebbvalóival. Ez teljesen érthető. Conrad „úr” volt, és ebben van valami tipikusan lengyel, amit a külföldiek képtelenek megérteni, s amit ki nem állhatnak bennünk például az oroszok és a csehek. Nyilván komoly dózisosokban kellett nyelnie a közönséges tahóságot a hajón és a kikötőkben.

Az is teljesen érthető, hogy Conrad habozott abban a pillanatban, amikor írásra cserélte a tengerjárást. Az írói hivatás tökéletesen megfelelt az „úri” igényeknek, de a józan ész azt súgta, hogy az eddig végzett munkája biztosítaná a létfenntartást. Ezért kezdetben, amikor kinyitja az irodalom ajtaját, rögtön vissza is fordul a küszöbről, és valamiféle „tisztességes” munka után néz. Amikor végül felülkerekedik az „úr”, az írói pályát választja, nagy szenvedéllyel veti magát a munkába és remekműveket alkot. Harminchét éves. Sietnie kell. De odaér.

Baines hibátlan leírást ad erről az egész korszakról, időrendben tárgyalja a műveket, pontos képet kapunk minden egyes mű keletkezéséről és fogadtatásáról, beleilleszti az elemzésbe Conrad életének minden fontosabb eseményét, az író barátságait és ismeretségeit, levélrészleteket közöl. A figyelem középpontjába kerül az az állandó kínlás, amit az írás jelent. És ez a munka légüres térben folyik, mert csak a szellemi elit, csak néhány ember ismeri el a műveit. *Achievement without Success* – három hosszú fejezet követi egymást ugyanezzel a címmel, csak a számozás különbözteti meg őket. Baines egyszerűen lehengetli az olvasót ezzel a nagyszerű írói fogással. Mindig pénzhiánnyal küszködik, mindig a minőségért harcol, ezért nem tud betartani semmiféle kiadói határidőt, és nem érheti be hatásvadász, ócska megoldásokkal. De sokszor változik rafinált kínzóeszközzé az üres papírlap. Ez a sorsa egészen az első világháborúig.

Nem lehetett könnyű természete. Angol felesége, Jessie igazán csodálatra méltó, nem sok lengyel nő túrta volna békésen azt, amit el kellett viselnie ennek az átlagos angol *housewife*-nak. Baines rokonszenven ír Jessie-ről, és tökéletesen igaza van. Pedig ez a férj és apa képes volt idegenként viselkedni, amikor a feleségével és a gyerekeivel utazott a vonaton, ugyanabban a fülkében, mert nem szerette volna, ha bárki is azt feltételezi róla, hogy van valami köze ordító kölykéhez. Nem lehetett könnyű a hétköznapi élet Conraddal. Megértem őt. Már Guatemalában is egyre nehezebben talál az ember olyan pihenőhelyet, ahol nem mérgezik meg az életét mindenféle veszett kölykök, bár itt még szerencsére elég magas a csecsemőhalandóság. De így is már jó régóta, minden másnap, buzgón imádkozom a biológusokért, hogy sikerüljön végre föltalálniuk valami egyszerű és hatékony fogamzásgátló tablettát. Csak az ilyen *underdeveloped countries*-ban látja az ember igazán, mi folyik itt és hova vezet ez a közeljövőben. Ebből a szempontból ezek már teljesen *developed* országok, az első *Ay-ay-ay*tól az utolsóig automatizált a termelés.

Ami Baines kritikái megjegyzéseit illeti, nem tudom, helyenként nem voltak-e túl nagy hatással rá a honfitársaink. Szerintem például nagyon elszegényít egy remekművet, amikor „*a hazaárulás komplexusára*” helyezi a hangsúlyt, mintha ez ösztönözte volna az író a *Lord Jim* megírására, ez hozta volna ki belőle ezt az örökbecsű művet és a főszereplőjét, és hogy Jim Patusanban valójában Conrad az idegenek között stb., stb.

Lord Jim mindenekelőtt egy örök életű irodalmi alak, ma már olyan figurák közt láthatjuk, mint Hamlet vagy Don Quijote. Mindig aktuális marad, mert benne is megvan az, ami így vagy úgy ott rejtőzik minden emberben. Mindenki hordoz magában valamiféle *Lord Jim*et, mert szinte mindenkivel előfordult már életében, hogy túl korán vagy túl későn hagyta el a Patnát. A haza az haza, Lengyelország meg Lengyelország, de van valahol még mélyebben egy sokkal fontosabb valami, ami kizárólag emberi, nem tartozik egyik államhoz sem: a lelkiismeret. Az az „*így kell lennie*”, amit nem lehet becsapni, hiába keres az ember önigazolást, ha nem tartotta magát ehhez a három szóhoz. Mi mindent ki nem talál ilyenkor! Ez sok író csábított alkotásra, és sokan meg is írták a maguk *Lord Jim*jét, különböző címekkel. Nem egy közülük remekmű. A drezdai *Ősök* az én szememben Mickiewicz *Lord Jim*je. Tisztán emberi, államoktól független büntudat van a mélyén, az az egyszerű „*kötelességem volt*” kijelentés, melynek köszönhetően létrejött költészetünk monumentális emlékműve, de a lényegi problémája, a legbelsőbb magja, ahonnan kitört ez a szemkápráztató robbanás, igazából nem a felkelés, Lengyelország és a nemzeti tragédia volt, hanem a belső zűrzavar érzése és – *soyons crus* – az, hogy nem hagyta el időben a Patnát, vagyis Konstancja Łubieńskát. *Lord Jim* mindig is létezett, a legkülönbözőbb változatokban jelent meg és jelenik meg ma is mások műveiben. Örök életű. Lengyelországban például nagy tömegben nyüzsgött október után, az egész országban rajzottak olyanok, akik nem szálltak ki időben, ezért *Lord Jim*-komplexussal küszködtek. Emigrációban is feltűnik, akár remekművekben is szerepelhet. Gombrowicz *Transz-Atlantika* az író nagyon személyes és

nagyon gombrowiczzi *Lord Jim*je, nemrég pedig megjelent Miłosz *Szülőhazám, Európa* című esszékötete, és különösen az utolsó, *Tigris* című fejezetre illik az a meghatározás, hogy ez Miłosz fenomenálisan *sophisticated Lord Jim*je.

Ami a *Noströmöt* illeti, erről is hasonlókat mondhatok. Oly sok év után, amelyből itt éltem le tizenkettőt, most, amikor már nem akarok nagy szavakat használni, de érzelmi-
leg erősen kötődöm az én Costaguana-Guatemalámhoz, nemrég újraolvastam a regényt. Aztán hosszú ideig úgy járkáltam, mint a részegek. Kétségkívül remekmű, és nyilvánvalóan még mindig nem értékeli kellőképpen. Ha megkérdeznék valaki, aki nem ismeri Latin-Amerikát, mit kell olvasnia e tájról, ha, mondjuk, ide készül vagy ezekben az országokban szeretné befektetni a pénzét, habozás nélkül a *Noströmöt* ajánlanám. És semmi más – elég, *basta, no mas*. Amikor olvastam, úgy éreztem, Conradot írás közben távirányítóval vezérelte egy bölcs, aki Latin-Amerikában rostokolt, és minden tudást magába szívott. Amióta újraolvastam a *Noströmöt*, mintha újakezdtém volna az itteni életemet, ebben élek reggeltől estig, naponta többször is azt mondom magamban: „*Ez pontosan olyan, mint a Nostrómo.*” Szinte már rögeszmémé válik, amikor esténként a helyi lapot olvasgatom.

Baines igen nagy terjedelemben és kellő mélységben tárgyalja a *Noströmöt*, párhuzamos von Costaguana és Lengyelország között, idézi Martín Decoud kijelentéseit, amelyek gyakran tényleg hajszálpontosak, elképesztően találóak, ha magunkra vonatkoztatjuk ezeket. És most még lenyűgözőbbek és találóbba lesznek, hogy magunk mögött tudhatjuk a függetlenség rövid időszakát, amelyet Conrad már nem ismerhetett, amikor – akarva-akaratlanul – mindennek ellenére afféle nagyobb Costaguana voltunk a Nyugat szemében a keleti államok és államocskák hangyabolyában. Párizsból vagy Londonból nézve nagyon costaguanainak tűnhetett az ezredesek és a hadsereg kormányzása, Kostek-Biernacki sokak szemében semmiben sem különbözött Sotillótól, Wieniawa pedig Montero tábornoktól. Ha nincs ez a függetlenségi időszak és az emigráns Costaguana, ki tudja, nem szánnak-e más sorsot nekünk az utolsó háború után...

Órákig beszélhetnénk még a *Nostrómóról*, de azt hiszem, ha folytatjuk ezt a gondolatmenetet, eljutunk addig a következtetésig, hogy a *Nostrómo* Lengyelországról szóló regény, Costaguana csak álca, Conrad valójában a lengyel jellemről, hibákról és fogyatékoságokról, a kormányzás csődjéről, erről a bohózatról, szóáradatról, pompázatos ékesszólásról, idealizmusról, önfeláldozásról és a lengyel gazdasági kezdeményezésekről ír, amelyeket el akarnak folytatni az oroszok (Gould) – vagyis az író leszámol Lengyelországgal, összegyűjtött mindent, amit gondolt róla, kifejezte érzéseit a „szeretlek és gyűlöllek” regényében.

Természetesen bizonyos analógiák egyáltalán nem alaptalanok, de itt pontosan azért kell nagyon óvatosnak lennünk, mert a *Nostrómo* majd minden oldalán könnyen találhatunk valamit, amitől legszívesebben felkiáltanánk: „*Conrad itt biztos Lengyelországra gondolt.*” Van egy beteges hajlamunk, a kozmopolákok minden nagy művében lengyel gyökereket keresünk. Chopin minden polonézében benne van egy rohamozó huszársereg, és olyanokat is ismerek, akik még az első milligramm rádiumban is Lengyelországot vélték felfedezni. Nem tudom, gondolt-e Conrad Lengyelországra, amikor a *Noströmöt* írta, vagy nem, azt viszont tudom, hogy ismerem már valamennyire Latin-Amerikát, itt éltem le az életem egy szakaszát, és a *Nostrómo* nemcsak aktuális maradt, hanem egyre aktuálisabb lesz, és alighanem még senki sem végezte el ilyen hűvös pontossággal és hitelességgel e faj és a kontinens pszichoanalízisét, és még sokáig nem lesz képes senki olyan igazságosan és minden indulattól mentesen ítélni mindarról, amit néhány mondatban foglal össze Martín Decoud: „*Képzeltetek el egy vígoperai légkört, ahol halálos komolyan veszik a színpadi államférfiak, rablók stb., stb. komikus ágálását, bohózatba illő tolvajlásait, intrikáit, tördöféseit. Mindez szörnyen nevetséges, állandóan folyik a vér, és a színészek azt hiszik magukról, hogy befolyásolják a világ sorsát. Egy kormány persze – bárhol, bármelyik kormány – már önmagában*

is páratlanul komikus jelenség egy józan ítéletű megfigyelő szemében; de mi spanyol-amerikaiak igazán minden határon túlmegyünk. C'est funambulesque!"

Igen – Fidel Castro Kubában hétórás beszédet tart, és közben olyan képet vág, mint a Megfeszített meg egy logorrhoeában szenvedő, súlyos beteg pszichopata, vagy nézzük a legújabb esetet, az áprilisi venezuelai forradalmat, ahol egy újságíró megkérdezte telefonon Jesús María Castro León forradalmi tábornok szárnysegédjét, milyen lesz a kormány politikája, jobboldali vagy baloldali, mire az illető azt feleli: „Momentito, azonnal megkérdezem”, majd a következő pillanatban kenetteljesen közli: „A kormánynak nem lesz semmiféle politikája” – *c'est funambulesque*. De ugyanez a Martín Decoud jegyzi meg valahol másutt: „Egészen más dolog volt a párizsi körutak távolságából szemlélni a forradalmakat. Itt, a helyszínen, lehetetlen elutasítani ezt a tragikomédiát, és lehetetlen kijelenteni: Quelle farce!” Hányszor mondogattam itt magamban ugyanezt, más szavakkal.

Természetesen már ebben a két idézetben is rengeteg analógiát találhatunk, és azzal a feltételezéssel is előállhatunk, hogy Conrad Lengyelországra gondolt, amikor ezeket a szavakat adta Decoud szájába. Bőven idézhetnénk még máshonnan is. Baines Decoud másik megjegyzését is idézi, sőt még egy harmadikat is, amelynek az első fele olyan pontosan illik ránk, mint a kesztyű: „A hiábaavalóság átka ül jellemünkön: Don Quijote és Sancho Panza, lovagiasság és materializmus, fennkölt érzelmek és satnya erkölcsi érzék, heves erőfeszítések egy eszméért és dacos beletörődés a züllöttség minden formájába. Egy egész kontinenst felforgattunk a függetlenségünk érdekében, de csak azért, hogy a demokrácia paródiájának passzív martalékai legyünk, gazemberek és gyilkosok védtelen áldozatai...” Baines itt megszakítja az idézetet. Fejezzük be: „...intézményeink gúny tárgyává váljanak, törvényeink bohózzattá – és egy Guzmán Bento az urunkká! És olyan mélyre süllyedtünk, hogy amikor egy önhöz hasonló férfi felébresztette lelkiismeretünket, egy ostoba barbár, egy Montero – nagy ég! Egy Montero! – a vesztünkre törhet, és egy tudatlan hengegő indián, Barrios, a védelmezőnk.”

Az első fele „lengyel” lenne, a másik meg tisztán latin-amerikai? Akkor itt valamiféle *splitted writing* vagy *splitted thinking* sajátos esetével lehet dolgozni. Akkor pedig... Akkor igazából mennyi Lengyelország és mennyi Costaguana van ebben? Ki volt valójában Montero, és ki volt Barrios? Ez az indián talán egy olasz, Ramorino. Sok közös vonásuk van az indiánoknak meg az olaszoknak, bár én jobb' szeretem az indiánokat. De ki lenne Monygham doktor? Walerian Łukasiński, a Szibériába száműzött Sanguszko vagy a bilincsbe vert Konarski? Na ne szórakozzunk. Én ebben csak Costaguanát látok, mert ott élek. Sok hasonló megfejtést találhat az ember, ha nem ismeri ezt a kontinenst. Sok közös vonásuk van a szlávoknak és a latinoknak, a Don Quijote–Sancho Panza *cocktail* pedig nemcsak bizonyos nemzetekben fordul elő (milyen sok van a franciák között!), hanem minden olyan emberben, aki egy kicsit is magasabb szinten áll, mint az elsöprő többséget alkotó vegytiszta Sancho Panzák. Ezért örök Cervantes műve, és még akkor is az marad, ha véget ér az örökkévalóság, ahogy Mr. Prudhomme mondaná.

A *Nostromo* pokolian ambiciózus könyv, alighanem a legigényesebb Conrad regényei közül. Dél- és Közép-Amerikáról, Costaguanáról szól, ez pedig zseniális *pars pro toto*. Nem gondoltam semmilyen analógiára, amikor a *Nostromót* olvastam, mert olyan tökéletes Latin-Amerika színeképelemzése, a vizsgált tárgyra vonatkozó legapróbb megjegyzések, megfigyelések és leírások is olyan szédületesen találók, hogy nem gondolhattam semmi másra. *Egyetlen hiba sincs* a *Nostromo* reáliában, Conrad csodával határos módon valamiféle természetfeletti intuícióval érzékeli ezt a közeget és éli bele magát ebbe a nagyon különleges világba – hát még ha azt is figyelembe vesszük, hogy épp csak belekóstolt, madártávlatból vetett rá egy pillantást. De ez kétségkívül egy ragadozómadár pillantása volt.

Tymon Terlecki a következő szavakkal kezdi az *Élő Conrad* című tanulmánykötetben megjelent kitérő esszéjét: „Épeszű embernek eszébe nem jutna »visszakövetelni« Conradot...”

Angol író, az angolszász kultúrához tartozik. Ezen a tényen nem változtat semmiféle visszakövetelés, és nem is kell, hogy változtasson.” Ez itt a lényeg, ezen nem is kell változtatni. Mégis az az érzésem, hogy bár nem követeljük vissza nyíltan, mindent elkövetünk annak érdekében, hogy kerülőúton, indirekt módszerekkel visszaszerezzük. Conrad műveinek nemzeti értelmezése csak adalék, munkahipotézis lehet a *Conrad embertípusairól* írt tanulmányokhoz, önmagában nem bírja el a remekművek teljes súlyát.

Úgy tűnik, Conradnak mindennek ellenére nagyrészt sikerült az, amit Gombrowicz ajánlott a mi búzamezős-csalogányos íróinknak, s amit volt bátorsága nyíltan kimondani: „megszabadulni Lengyelországtól”. Ha Conradnak nem sikerült volna, akkor az afrikai utazás eredménye a *Sivatagban és vadonban* lett volna, nem pedig *A sötétség mélyén*.

Egy lengyel sosem szabadulhat meg teljesen Lengyelországtól, mert az oroszok nem hagyják ezt nekünk, és ki tudja, nem pontosan ez rejlik-e a mi gyógyíthatatlan oroszellenességünk mélyén. De Conrad sokkal messzebbre jutott a szabadulásban, mint a legtöbben gondolnánk. Természetesen nem volt angol, mert aki Lengyelországban született, az hiába erőlködik, akkor is csak afféle közmondásos kolomeai angol lehet, ha esernyővel alszik, és a *notre émigration funambulesque* tele van ilyen angolokkal. De lengyel sem volt már teljesen. A *kozmpopolákok* jellegzetes példánya volt, és ilyen lénynek kell tekintenünk. Ezt a speciést még egyáltalán nem vizsgálták, nem tanulmányozták, mindmáig szégyenlős hallgatással leplezik vagy valamiféle lengyel keretek közé erőltetik, még akkor is, ha a következő pillanatban kiugrik onnan. Nem ő volt az egyetlen kiemelkedő alkotó a kozmpopolákok között. Hála a Magasságosnak, volt néhány messze kiemelkedő egyéniség, bár sajnos elég kevés. Jó lenne, ha minél több kerülne ki az ifjú emigráns nemzedékből. Nem akarjuk elismerni, hogy joguk van különleges státusukra, más, de velünk rokon szellemi alkatra és világrépre, kerüljük a kozmpopolák lét bacilusának hűvös és alapos elemzését, pedig minden lengyelben van ebből egy kicsi (igen, igen), túl gyakran gyanúsítjuk őket a legkülönbözőbb ürügyekkel: „árulással”, „hűtlenséggel”, „elidegenedéssel” és más ocsmányságokkal – mégis nagy hangon hivatkozunk rájuk idegenek előtt. Mert kiderül, hogy nélkülük senki sem tudna meg soha semmit a mi imádott Lengyelországunkról.

Pálfalvi Lajos fordítása